

С. В. Баранова

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

УЯВЛЕННЯ ПЕДАГОГІВ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

У статті представлено аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей уявлень педагогів про відповідальність. Було висунуто гіпотезу про взаємозв'язок між особливостями прояву відповідальності особистості і уявленнями про неї, яку було експериментально підтверджено завдяки застосуванню контент-аналізу.

У статті під уявленнями особистості про який-небудь об'єкт розглядаються розуміння, ставлення до об'єкту, яке має практично-прагматичний контекст стосунків із даним об'єктом, що власне індивідуальним уявленням людей, котрі належать до певної соціальної групи. Для виявлення особливостей уявлень педагогів про відповідальність було використано методу «Тест двадцяти тверджень» (М. Кун, Т. Мак-Партленд, 1954) в авторській модифікації.

Ключові слова: відповідальність особистості, особистісна зрілість, уявлення про відповідальність, педагогічна діяльність, контент-аналіз.

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський світовий освітній простір зумовлює модернізацію змісту освіти в контексті її відповідності сучасним потребам і суспільства, і людини. У таких умовах вітчизняна система освіти переживає складний період, зумовлений соціально-економічним розвитком країни та суспільними трансформаціями. Відбувається інтенсивний експериментальний пошук шляхів розвитку системи освіти, впроваджуються нові підходи до процесу навчання й виховання, заперечуються певні освітні цінності й проголошуються інші, змінюється зміст освіти, пропонуються нові програми й підручники тощо.

У цій ситуації важливо забезпечити продуманість і обґрунтованість підходів і рішень, які приймаються і втілюються в життя стосовно освіти молоді. Саме в перехідний період зростає відповідальність кожного члена суспільства за результат праці, за перебіг соціальних перетворень, особливо зростає значущість відповідальності педагогів, адже в школі закладається фундамент майбутнього суспільного життя України.

Проблема відповідальності є предметом наукового інтересу фахівців різних галузей: філософії, соціології, етики, психології, зокрема соціальної психології та педагогічної психології. Віддавна у філософії відповідальність розглядалася як форма взаємозв'язку особистості й суспільства, де підкреслюється її двоїстий характер: з одного боку, відповідальність розглядається як сукупність вимог суспільства до його членів (моральні принципи й норми, що віддзеркалюють суспільну необхідність), з іншого – усвідомлення людиною свого обов'язку перед суспільством, іншими людьми

і перед собою; норм і правил, які забезпечують спільне існування. У психології під відповідальністю розуміють різні форми контролю суб'єкта за своєю діяльністю з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил. Всі ці складники представляють собою єднання емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів особистості в будь-якій діяльності. Зміна однієї відбивається на всіх інших складниках прояву відповідальності особистості. Цей зв'язок визначає міцність взаємодії виділених проявів і має своє відображення через уявлення особистості.

Спадщина філософів і літераторів, мислителів Г. Ващенко, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, В. Сухомлинського, праці психологів Г. Костюка, О. Леонтєєва, С. Рубінштейна, сучасних українських науковців І. Беха, М. Боришевського, І. Булах, О. Гоменюк, Л. Карамушки, О. Киричука, М. Савчина, О. Саннікової, В. Сідака, Л. Снігур, О. Сухомлинської, В. Татенка, О. Чебикіна тощо становлять основу сучасних психологічних досліджень особливостей відповідальності особистості. Ми також досліджуємо цю проблему. Зазначимо, що наукових праць, присвячених саме професійній відповідальності вчителя, мало.

У вивченні соціальних уявлень можна виділити три основні напрями: в межах вивчення імпліцитної теорії особистості (С. Аш, Дж. Брунер, Дж. Келлі, Р. Таджурі, О. Шмельов та ін.); дослідження соціальних уявлень французькою школою (Ж.-К. Абрик, В. Вагнер, В. Дуаз, Д. Жодле, С. Московічі, Ж.-П. Кодол тощо); розгляд соціальних уявлень як однієї з процедур соціального мислення (К. Абульханова, О. Васильченко, М. Воловікова, А. Славська, Н. Смірнова, Ю. Швалб та ін.).

Сучасні вітчизняні дослідження проблеми уявлень особистості пов'язані з роботами О. Васильченко, І. Котик, Ц. Короленко, Ц. Лінь, Г. Фролова, В. Роменця та ін. Дослідники погоджуються з тим, що уявлення виникають у людини як відповідь на потребу передбачати результат своєї праці і бажання пояснити незрозумілі події та явища природи. Принциповим є те, що вони пов'язані з образами, хоча продукт уяви оформлюється знаково – у вигляді опису, тексту.

Мета статті – відображення результатів емпіричного дослідження особливостей уявлень педагогів про відповідальність як показник особистісної зрілості в ситуації суспільних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Для виявлення уявлень респондентів про особливості сприйняття і прояву відповідальності як інтегративного показника особистісної зрілості було обрано метод незакінчених речень, оскільки вільні асоціації, викликані певним словом-стимулом, продукуються респондентами відповідно до їхньої актуальності та значущості у свідомості респондента. Нами було використано модифікований варіант методики «Тест двадцяти тверджень» (М. Кун, Т. Мак-Партленд, 1954). Зазначена методика є спеціалізованою формою контент-аналізу і надає можливість аналізу ставлень, емоцій, уявлень особистості про загальні ознаки та процеси означених явищ. Оригінальний «Тест двадцяти тверджень» є проєктивним особистісним опитувальником, нестандартизованою формою самозвіту про самоствавлення людини. Нами було застосовано модифіковану версію методики з метою виокремлення та аналізу можливих складників відповідальності, таких, наприклад, як: особливості усвідомлення процесу прийняття відповідальності; за кого і за що несе відповідальність; усвідомлення наслідків власної діяльності/бездіяльності тощо. Відзначимо, що ця методика часто використовується дослідниками в силу своєї (а) «доступності» в плані стимулюючого матеріалу; (б) універсальності для визначення аналізованого явища; (в) об'єднання якісної і кількісної обробки отриманих даних.

Характеристика вибірки. Дослідження проводилося серед слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти м. Сєверодонецьк і Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти м. Київ. Загальна кількість досліджуваних – 352 особи, з них – 234 жінки, 118 – чоловіки; вік – від 21 до 52 років; середній вік – 39,2 рік, із різним стажем педагогічної роботи і різних категорій. Ці учасники брали участь у дослідженні особливостей відповідальності як показника особистісної зрілості. На підставі попередньої діагностичної процедури за такими методиками: особливості локусу

контролю за методикою Дж. Роттера, особливості самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна (в модифікації Г. Прихожан), рівень домінуючих механізмів захисту, методика дослідження самоствавлення (МДС) С. Пантілеєва, модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (САМОАЛ) (А. Лазукін в адаптації Н. Каліної) було виділено наявність рівнів прояву відповідальності: творча відповідальність I (ТВ) 0%, оптимальна відповідальність II (ОВ) – 24%, ініціативна старанність III (ІС) – 41%, старанність IV (С) – 35%, безвідповідальності V (БВ) – 0%. Таким чином, у дослідженні особливостей уявлень педагогів про відповідальність респондентів було умовно розподілено на три групи: оптимальна відповідальність II (ОВ), ініціативна старанність III (ІС), старанність IV (С).

В інструкції до виконання респондентам пропонувалось продовжити зазначену фразу «Відповідальність – це» двадцять разів і намагатись під час цього не повторюватись. Комплексна обробка передбачала побудову таблиць частотного розподілу слів-реакцій на слово-стимул та проведення їх контент-аналізу. Обробка результатів включає такі етапи:

- 1) виявлення ступеня диференційованості поняття в групах різного типу прояву якості (в нашому випадку – відповідальності) за кількістю наданих асоціацій;
- 2) виявлення змістовних характеристик, де одиницями контент-аналізу є виокремлені категорії;
- 3) якісний аналіз отриманих реакцій на стимул;
- 4) загальна кількість реакцій, кількісний аналіз;
- 5) частотний аналіз проявів реакцій;
- 6) визначення актуальності виокремлених категорій;
- 7) визначення значущості виокремлених категорій;
- 8) визначення статистично достовірної різниці між групами за допомогою метода «кутове перетворення Фішера».

Розглянемо отримані результати контент-аналізу реакцій на стимул «Відповідальність – це...». Зазначимо, що в результаті аналізу ми отримали усереднену інформацію про психологічні особливості відповідального ставлення репрезентацій респондентів у групах із різним типом прояву відповідальності. Результати контент-аналізу на незакінчене речення «Відповідальність – це...» представлені в таблиці 1.

У результаті проведення процедури аналізу та розшифровування отриманого масиву всі висловлювання були розподілені на 24 категорії, що за змістом об'єднані в 5 шкал: модус «формальні визначення», модус «контролю», модус «ставлення до когось/чого», модус «якостей і компетенцій особистості», модус «Ставлення до життя». Зазначимо, що уявлення респондентів

про відповідальність виявилися багатовекторними і надзвичайно диференційованими, що відображено в 24-х категоріях, які були поєднані за змістом у 5 шкал. Зазначені шкали було сформовано на основі аналізу відповідей, які містили характерні маркери особливостей прояву відповідальності особистості. Відзначимо, що категорію «ресурс власного саморозвитку» ми приєднали до модусу «якості й компетенції особистості», а не до модусу «ставлення до когось/чого», виходячи з міркувань, що усвідомлення власної відповідальності як власного ресурсу – це більше характеристика суб'єктності, ніж ставлення суб'єкта.

Передусім важливо відзначити, що особливість уявлень респондентів про відповідальність розподіляються за критеріями, які стали зазначеними модусами і відображають висновок наших теоретичних розвідок у тому, що відповідальність як інтегративний показник особистісної зрілості одночасно постає і як якість, і як властивість особистості, яка відображається в ставленні особистості до когось/ когось.

Також виявлено, що ставлення респондентів до відповідальності є не лише як до «ставлення до когось», а і як ставлення до власних «якостей і компетенцій особистості». Це свідчить, про те, що відповідальність розглядається не лише як зовнішній прояв обов'язку або обов'язків і стимулів, але і як внутрішній стимул. Важливо відзначити майже однакову рангову позицію в усіх трьох групах уявлення про відповідальність категорії «джерело обов'язку». Крім того, домінування на перших позиціях уявлень про відповідальність як категорії «обов'язок» наряду з категорією «джерел негативних емоцій», представлений взаємозв'язку цих категорій виглядає так: у II (оптимальна відповідальність (ОВ) групі – 1 і 3 ранги; у III (ініціативна старанність (IC) групі – 4 і 3 ранги; у IV (старанність (С) групі – 8 і 2 ранги. Все це може свідчити про наявність уявлень респондентів про відповідальність як примусове, негативне до неї ставлення. Аргументом до цієї логіки може бути також достатньо високий рейтинг категорії прояву відповідальності як «чинник ризику і проблем».

Таблиця 1

Результати контент-аналізу «Відповідальність – це...»

№	Назва категорії	Частотний розподіл визначень (%) і рангове місце категорії (r)					
		II (ОВ)		III (IC)		IV (С)	
		r	%	r	%	r	%
1	Модус «Формальні визначення»						
1.1	Академічні значення	13	3,1	23	1,8	20	0,9
1.2	Види обов'язків	11	3,3	14	2,8	15	2,2
1.3	Соціальні ролі	5	5,7	20	2,1	14	2,4
1.4	Абстрактно-асоціативні (позитивні)	23	1,4	22	1,8	21	0,5
1.5	Абстрактно-асоціативні (негативні)	22	1,9	17	2,3	6	6,2
2	Модус «Ставлення до когось/чого»						
2.1	Обмеження	8	4,4	8	5,7	18	1,1
2.2	Джерело негативних емоцій (позитивних)	2	11,3	13	3,2	12	3,7
2.3	Джерело позитивних емоцій (негативних)	19	2,2	10	4,3	16	1,7
2.4	Чинник ризиків і проблем	9	4,3	7	6,1	5	7,5
2.5	Джерело обов'язку	7	4,5	6	6,1	7	5,2
3	Модус «Контролю»						
3.1	Обов'язок	1	13,3	4	7,1	8	5,2
3.2	Засіб досягнення влади	3	9,7	3	7,4	2	11,3
3.3	Засіб оцінки і стимулювання	20	2,2	1	10,2	1	13,7
3.4	Засіб досягнення мети	15	2,9	19	2,1	23	0,2
3.5	Засіб маніпуляцій	17	2,3	18	2,1	13	3,6
4	Модус «Якостей і компетенцій особистості»						
4.1	Передбачення результатів діяльності	10	3,3	15	2,6	17	1,1
4.2	Ставлення до наслідків власної діяльності	18	2,2	24	1,6	22	0,3
4.3	Усвідомленість	4	6,3	2	8,1	3	9,3
4.4	Ресурс власного саморозвитку	16	2,4	11	3,7	10	4,7
4.5	Вольові якості	6	5,2	5	6,3	4	9,1
4.6	Старанність	21	2,1	16	2,3	19	0,9
4.7	Можливість управління процесом	12	3,1	9	4,6	11	4,3
5	Модус «Ставлення до життя»						
5.1	Позитивне ставлення до життя	14	2,9	12	3,6	9	4,7
5.2	Негативне ставлення до життя	24	0	21	2,1	24	0,2

Іншою загальною тенденцією є те, що в усіх групах малоактуальним є визначення відповідальності через її формальні характеристики, академічні поняття і функції. Загальна особливість полягає в тому, що саме уявлення про відповідальність у групах із різним її типом сильно відрізняється, що може свідчити про відсутність статистично значущої різниці між групами: II (OB) і III (IC), та III (IC) і IV (C).

Також важливою загальною різницею є показник за категорією «негативного ставлення до життя», до якого віднесено відповіді, які характеризували екзистенційні особливості уявлень особистості. У групі II (OB) такі показники відсутні. За наявності показників у категорії «позитивне ставлення до життя» це може свідчити про більш оптимістичне ставлення представників цієї групи. Ще одна важлива різниця в показниках групи з оптимальним типом прояву відповідальності (OB) у тому, що відповідальність ними розглядається як соціальна роль (5-те рангове місце). У взаємозв'язку з категорією «усвідомленість» (4-те рангове місце) це може свідчити про прояв зрілої ідентичності. У показниках інших груп такого взаємозв'язку не виявлено.

Порівнюючи частоту використання показників відповідальності як ставлення особистості до когось/чого, можна сказати, що вона часто є джерелом емоцій, як позитивних, так і негативних. Але в групі II (OB) показник категорії «джерело негативних емоцій» стоїть на другому місці, чим різко відрізняється від таких самих показників у групах та III (IC) і IV (C), де ця категорія має 13-те і 12-те місце відповідно. Це може свідчити про більш рефлексивне ставлення респондентів із групи, але оскільки емоції негативні, саме це може бути показником оптимальності відповідальності і, одночасно, обмеження прояву творчості.

Крім того, порівнюючи характеристики прояву відповідальності, можна бачити, що між групами порівняння існує різниця в уявленнях про відповідальність. Так, для представників II (OB) групи відповідальність це, з одного боку – прагматичний «обов'язок» і «засіб досягнення влади», а з іншого – усвідомленість і джерело негативних емоцій. Взагалі, можна сказати, що майже всі позитивні відзнаки прояву відповідальності в цій групі перебувають на периферії актуальності, їхні ранги мають нижні місця в індивідуальних і, відповідно, загальному списку асоціацій, що також може свідчити про обмеження прояву творчості.

Розподіл значень частотності категорій у групі з ініціативно старанним типом прояву відповідальності (IC) в більшості показників подібний до попередньої групи, але наявні й суттєві відмінності. Так, найактуальнішою з категорій тут

є визначення відповідальності як засобу оцінки і стимулювання, з урахуванням особливостей типу прояву відповідальності як ініціативно старанного, і це є достатньо прогнозованим.

Основні відмінності показників групи III (IC), порівняно з групою II (OB), виявлені в особливостях уявлень про відповідальність як категорію «соціальні ролі» і «джерело негативних емоцій», відповідно у II (OB) групі – 5 і 2 ранги, у III (IC) – 20 і 13 рангові місця. Це може свідчити про наявність дифузії ідентичності особистості в респондентів групи з ініціативно старанним типом прояву відповідальності. Тобто можна говорити про тенденцію актуалізації уявлень про відповідальність у респондентів групи III (IC), по-перше, як певного активного чинника, спроможного впливати на особистість і соціум через стимулювання і владу (ранги 1 і 3), однак, по-друге, як усвідомлений обов'язок (ранги 4 і 2).

У групі зі старанним типом прояву відповідальності (C) тенденції, помічені в III (IC) групі, закріплюються. Так, найактуальнішою категорією, як і для III (IC), тут є характеристика відповідальності як «засіб оцінки і стимулювання». На другій позиції – відповідальність як «засіб досягнення влади», а на третій – «усвідомленість». Четверту позицію актуальності мають визначення, пов'язані з компетенціями особистості з подолань труднощів, поєднані в категорію «вольові якості».

Порівняно з іншими групами, набагато актуальнішим тут є визначення типу «чинник ризиків і проблем» (5-та рангова позиція). Найбільше в цій групі й абстрактно-негативних визначень відповідальності (6 рангова позиція), наприклад, відповідальність – це тягар, труднощі, сварки, гроші тощо. Порівняно з іншими групами, цей показник актуальності категорії досить високий – (22 позиція в групі (OB) і 17 в (IC)). Результати аналізу порівняння за критерієм Фішера в усіх категоріях і у всіх трьох групах ми в цієї публікації не представляємо, але статистично значущі відмінності між групами порівняння представлені в табл. 2.

Усі відмінності є статистично значущими, за виключенням однієї, зафіксовані лише в II (OB) і IV (C) групах. Найбільша кількість відмінностей знаходиться в групі категорій «відповідальність як контроль». Висловлювання респондентів, які ввійшли до категорії «якості і компетенції особистості», мають найбільший рівень відмінностей, причому респонденти з IV (C) групи (зі старанним типом прояву відповідальності) набагато частіше використовували подібні визначення ($\phi = 3,42$). Зазначимо, що за цією категорією спостерігається найбільша диференціація між групами порівняння (II (OB) і III (IC) та II (OB) і IV (C)).

Таблиця 2

Статистична значущість відмінностей за категорією «відповідальність» (критерій Фішера)

№	Назва категорії	Частотний розподіл значень, %			φ критерій Фішера	
		II (OB) група	III (IC) група	IV (C) група	II (OB) і III (IC) група	II(OB) і IV (C) група
1.5	Абстрактно-асоціативні (негативні)	1,9	-	6,2	-	1,92*
2.2	Джерело негативних емоцій	11,3	-	3,7	-	2,22*
3.1	Обов'язок	13,3		5,2	-	2,13*
3.3	Засіб стимулювання і оцінки	2,2	10,2	13,7	1,69*	3,42**
3.4	Засіб досягнення мети	2,9	-	0,2	-	1,88*

*φ – Значуща достовірність розходжень між процентними долями у двох групах - показники при $p \leq 0,05$; **φ при $p \leq 0,01$.

Наступною категорією, що має статистично достовірну відмінність між порівнюваними групами, є відповідальність як «засіб досягнення мети», але на відміну від попередньої категорії, більшість уявлень репрезентувалася в II (OB) групі респондентів з оптимальним типом відповідальності. У цій групі також зафіксована статистично значуща кількість визначень, які були об'єднані в категорію «відповідальність» як «засіб оцінки і стимулювання». В уявленнях респондентів про відповідальність як контроль статистично значущі відмінності зафіксовані за категорією «джерело позитивних емоцій».

Результати аналізу показують, що значущість категорій у групах порівняння має розбіжність. Із послідовності категорій за ранговим місцем значущості в групі II (OB) з оптимальним типом відповідальності витікає, що для респондентів відповідальність насамперед це: «обов'язок» (1-е рангове місце), «обмеження» (2-е рангове місце), «джерело негативних емоцій» (3-є рангове місце).

Наступні категорії визначають прояв відповідальності як передбачення результатів власної діяльності (4 р.м.) і рольове функціонування (соціальні ролі, 5 р.м.). Однак, взагалі, тенденцією цієї групи можна назвати те, що категорії з модусу якостей і компетенцій особистості для досягнення мети і виконання обов'язків мають досить низькі рангові місця: «можливість управління процесом» (13 р.м.), «старанність» (15 р.м.), «ставлення до наслідків власної діяльності» (17 р.м.), «ресурс власного саморозвитку» (18 р.м.), «усвідомленість» (21 р.м.). Цю тенденцію підтверджує показник за категорією «засіб досягнення мети» (19 р.м.). Саме ця тенденція може бути показником прояву відповідальності як оптимальної та обмежувати її творчий прояв.

Параметри значущості категорій у групі III (IC) з ініціативно старанним типом прояву відповідальності значно відрізняються від попередньої групи. Так, на першому ранговому за значущістю місці знаходиться категорія «засіб оцінки і стимулювання». Таке ж саме рангове місце ця категорія має й у групі IV (C) зі старанним типом прояву відповідальності. У групі II (OB) ця категорія має

8-е рангове місце. На другому місці знаходиться категорія «усвідомленість» (2 р.м.). Далі також можна простежити тенденцію: підряд розташувалися категорії уявлень про відповідальність як «чинник ризиків і проблем» 9,1 % (3 р.м.), «джерело обов'язку» 8,2 % (4 р.м.), «обов'язок» 7,1% (6 р.м.), «обмеження» 5,6% (7 р.м.). Цей перелік у взаємозв'язку з категорією «усвідомленість» на 2-му р.м., на перший погляд, може виглядати як достатньо усвідомлене ставлення, але велика розбіжність у модусі «якостей і компетенцій особистості», які потрібні для виконання обов'язків і несення відповідальності, не дозволяють дійти такого висновку.

У групі IV (C) зі старанним типом прояву відповідальності (C) тенденції до перших за значущістю місць до категорії «засіб оцінки і стимулювання» (1 р.м.) додаються категорії «засіб досягнення влади» (2 р.м.) і «вольові якості» (3 р.м.). Наступні категорії визначають відповідальність як «усвідомленість» і «ресурс власного саморозвитку» (4 р.м. і 5 р.м. відповідно). Категорія відповідальності як «чинник ризиків і проблем» посідає шосте рангове місце з високими показниками значущості (8,5%). Лише на сьомому місці в цій групі за значущістю знаходяться визначення, які визначають відповідальність як «обов'язок» (5,3%). Порівняно з групою II (OB) подібні визначення перебували на верхніх сходинках у списках. Показник значущості в категорії з негативним змістом «абстрактно-асоціативні (негативні) визначення» майже такий саме – 5,2% (8 р.м.). У цю тенденцію попадає показник відповідальності як «джерело обов'язку» (9 р.м.). Показники значущості наступних категорій різко знижуються, що унеможливило їх груповий аналіз.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що гіпотетичні припущення про існування взаємозв'язку між уявленнями про відповідальність і рівнем її прояву підтвердилися емпіричним шляхом. На підставі проведеного аналізу, взагалі, можна стверджувати, що уявлення про відповідальність пов'язані з особливостями особистісного типу прояву відповідальності особистості. Чим нижчий рівень прояву відповідальності, тим уявлення про неї набувають більшої предмет-

ності, водночас для респондентів із високим рівнем прояву відповідальності більш актуальними є уявлення про відповідальність як засіб самореалізації або потенціал можливостей.

Таким чином, на підставі порівняння й аналізу результатів значущості з ранговим місцем категорій характеристик відповідальності у групах із різним рівнем її прояву можна дійти висновку, що значущість, яку респонденти надають її характеристикам, має взаємозв'язок з особливостями особистісного прояву відповідальності. Загалом, можна сказати, що відповідальність частіше за все пов'язують з «обов'язком» або «джерелом обов'язку», саме це, на наш погляд, може свідчити про обмеження прояву творчості і ставитися до відповідальності як засобу самореалізації або потенціалу можливостей.

Література:

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / под. ред. И.Б. Ханиной. М.: Наука; Смысл. 1999. 350 с.
2. Баранова С.В., Васильченко О.М. Уявлення молоді про вміння та навички політичної участі. Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2012. Вип. 30 (33). С. 209–220.
3. Котик І.О. Психосемантичне дослідження уявлень студентів ВНЗ про особистісну надійність людини. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2013. Випуск 22. С. 286–302. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/05/22-26.pdf>
4. Лінь Ц. Уявлення особистості як психологічне поняття. Порівняльно-педагогічні студії. 2014. № 1. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2014_1_5
5. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. М., СПб.: Питер, 2005. 480 с.
6. Савчин М.В. Психологія відповідної поведінки. К.: Україна. Віта, 1996. 130 с.
7. Kuhn M.H., McPartland T.S. An Empirical Investigation of SelfAttitudes. American Sociological Review. 1954. Vol. 19. №. 1. Pp. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.2307/2088175>

Баранова С. В. Представления педагогов об ответственности как показателе личностной зрелости

В статье представлен анализ результатов эмпирического исследования особенностей в представлениях педагогов об ответственности. Было выдвинута гипотеза о взаимосвязи между особенностями проявления ответственности личности и представлениями о ней, которая была экспериментально подтверждена. Под представлениями личности о каком-либо объекте рассматриваются понимание, отношение к объекту, имеющие практический и прагматичный контекст отношений с данным объектом, свойственное индивидуальным представлениям людей, которые принадлежат к определенной социальной группе. Для выявления особенностей представлений педагогов об ответственности была использована методика «Тест двадцати утверждений» (М. Кун, Т. Мак-Партленд, 1954) в авторской модификации.

Ключевые слова: ответственность личности, личностная зрелость, представление об ответственности, педагогическая деятельность, контент-анализ.

Baranova S. V. Representations of teachers about responsibility as an indicator of personal maturity

The article presents an analysis of the results of an empirical study of the peculiarities of teachers' representations about responsibility. The author put forward a hypothesis about the relationship between the peculiarities of the manifestation of personal responsibility and representations about it. The hypothesis was experimentally confirmed through the use of content analysis.

In the article, the author considers the concept of representations of an object as an understanding and relation to the object. This understanding has a practically pragmatic format of relations with this object. This understanding extends or tends to individual representations of people belonging to a particular social group. To identify the peculiarities of teachers' representations about responsibility, the method "Test of twenty statements" (Kuhn M.H., McPartland T.S., 1954) was used in the author's modification. Based on the analysis of the results, differences were found between the teachers' perceptions of responsibility and their rank in groups with different levels of responsibility. That confirmed the hypothetical assumption about the existence of a relationship between the representations of responsibility and the level of its manifestation as an indicator of personal maturity.

Key words: personal responsibility, personal maturity, notion about responsibility, pedagogical activity, content analysis.